

אוניברסיטת בר-אילן

בס"ד

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת בהעל תך, תשס"ג
דף מספר 500

"אספה לי שבעים זקנים" - נקודות לדמות המנהיגות בישראל

בפרשתנו פונה משה רבנו בטרוניה כלפי הקב"ה וטוען כי אינו יכול לשאת לבדו במשא הנהגתו וניהולו של העם, המערים בפניו קשיים ובעיות לרוב.¹ עניין דומה מתואר בפרשת יתרו. חותן משה מגלה כי משה שופט בעצמו את כל העם, ומציע שתוקם מערכת משפט לטיפול בבעיות משפטיות רגילות, ורק העניינים המורכבים והמסובכים ביותר יובאו בפני משה. עצת יתרו אכן הביאה להקמתה של מערכת משפט מסודרת, ואולם דווקא הפתרון שנמצא לבעיה זו מחדד ביתר שאת את הבעייתיות שבהקמת מערכת שלטונית והנהגתית.

שאלת המנהיגות מתעצמת אם נזכור שהאירועים הקשים המתוארים בפרשתנו ובפרשות הקודמות התרחשו לפני חטא המרגלים והגזרה שנגזרה בעקבותיו, שעה שהעם עמד להיכנס לארץ המובטחת תוך זמן קצר, בהנהגתו הבלעדית של משה רבנו. אמנם מפעם לפעם מוזכרים נשיאי השבטים וראשי בתי האבות,² אך מעבר לאזכורם בהקשרים מאוד מסוימים, לא נראה כי הם נוטלים חלק בהנהגת העם או בהנהגת שבטם.

כדי לחדד בעיה זו ראוי לציין, כי גם בטרם יצאו בני ישראל ממצרים לא מצינו הנהגה לעם. הכתובים מדגישים את מספרם הרב של בני ישראל, הן בסוף פרשת ויגש והן בפרשת שמות,³ אך אין הם מזכירים כלל התפתחותה של הנהגה לעם הרב הזה.

בספר מיכה (ו, ד) אומר הנביא: "ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים", ולא מוזכרת למשל, מנהיגות שבטית. בפעם הראשונה מוזכרת, לכאורה, מנהיגות, בציוויו של הקב"ה למשה בהתגלות הסנה: "לך ואספת את זקני ישראל" (שמ' ג, טז). מי הם זקנים אלה? רש"י: "מיוחדים לשיבה", משמע - חובשי ספסלי בית המדרש. "אמר ר' חמא ברבי חניא: מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. היו במצרים - ישיבה עמהם, שנאמר: לך ואספת את זקני ישראל. היו במדבר - ישיבה עמהם וכו'" (יומא כח, ע"ב).

הקב"ה מצווה את משה כי הוא והזקנים יבואו אל מלך מצרים. משה ואהרן אמנם אוספים את הזקנים (שמ' ד, כט), אפס, אל פרעה הם מגיעים בגפם (ה, א). רש"י מדגיש על אתר: "אבל הזקנים נשמטו אחד אחד מאחר משה ואהרן עד שנשמטו כולם קודם שהגיעו לפלטיין, לפי שיראו ללכת, ובסיני נפרע להם".

בתנחומא (מדרש הגדול [מרגליות] שמ' ה, א) נאמר:

והלא זקנים הלכו עימו? אלא אמר ר' אליעזר כיוון שהגיעו אצל פלטיין שלמלך ראו פתחו של פרעה שהוא רותח כדוד, בני אדם הרוגיין לצד, והצלובין לצד, והמקוטעין

¹ במד' י"א, יא-טו.

² נשיאי השבטים עוזרים למשה ולאהרן במפקד במדבר; הנשיאים משלימים את התרומות החסרות למשכן.

³ "וישב ישראל בארץ מצרים בארץ ג'שן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד" (בר' מ"ז, כז). "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם" (שמ' א, ז).

ידיהן ורגליהן לצד, ובני אדם שרומסין אותם בטיט לצד. כיוון שראו כך ברחו, אמרו מוטב נהיה בשעבודנו ואל נראה בצרת אחינו.

זקנים כאלה ש"נשמטים והולכים", אינם מהווים הנהגה ראויה. על אף זאת זכו זקנים אלה לכבוד רב. באילים, התחנה הראשונה במסעות בני ישראל, נמצאו שנים עשר עינות מים ושבעים תמרים (שמ' ט"ו, כ), ואומר רש"י במקום: "ושבעים תמרים כנגד שבעים זקנים". הזקנים הללו אף התכבדו ועלו להר סיני שנאמר: "ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל" (שמ' כ"ד, א). זקנים אלה הנם שמרנים, דבקים בקיים ואינם נכונים להסיק את המסקנות המתבקשות, כמתואר בפרשת שבירת הלוחות, שהזקנים ניסו להניא את משה מלשבור את הלוחות (מסכתות קטנות אבות דברי נתן, נוסחה א, פרק ב' ד"ה "זה אחד"):

כיוון שראה אותו סרחון שסרחו במעשה העגל אמר: היאך אני נותן להם את הלוחות? מזקיני אותן למצוות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהם 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני' (שמ' כ, ג). חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו. הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות. חזק כוחו של משה מכולן שנאמר 'ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל' (דב' ל"ד, יב).

וגורלם של זקנים אלה מתואר בכמה מדרשים ביקורתיים:

'ויהי העם כמתאננים... ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה' (במד' י"א, א), 'ותאכל בקצה המחנה' - בקצינים שבמחנה. ומנין שאותן זקנים שעלו להר נשרפו: שנאמר 'ותבער אש בעדתם' (תה' ק"ו, יח) ואין עדה אלא סנהדרין.⁴

מדרשים אחרים מביעים עמדה דומה: 'והזקנים נשרפו כשנתאו תאוה שנאמר 'והאספסוף אשר בקרבו' - אין אספסוף אלא סנהדרין".⁵

וכן: "'והאספסוף אשר בקרבו': ר' שמעון בן מנסיא אומר אלו הזקנים שבהן, שנאמר: 'אספה ליי' (שם, רמז תשל"ו).

וכן: "והזקנים הראשונים היכן היו? והלא אף במצרים ישבו עמהם? שנאמר לך ואספת את זקני ישראל? אלא באש תבערה מתו וראויים היו לכך מפני דכתיב 'ויחזו את הא-להים' שנהגו בקלות ראש כנושך פיתו ומדבר בפני המלך" (רש"י לבמד' י"א, טז).

בניגוד לביקורת המרומזת על הזקנים הללו צצה ועולה דמותה של מנהיגות אחרת, ראויה יותר, דווקא בדרג נמוך באופן יחסי. כזכור, לאחר פגישתם של משה ואהרן עם פרעה, מצווה פרעה שלא לתת תבן לעם. מי שמופקדים על ביצועה של גזרה זו הם נוגשי מצרים ושוטרי בני ישראל, ומאחר שהעם אינו עומד במכסת יצור הלבנים, מוכים שוטרי בני ישראל.

שני המקורות שלהלן מתארים אותם שוטרים:

רש"י (שמ' ה, יד):

השוטרים ישראלים היו, וחסים על חבריהם מלדחקם. וכשהיו משלימים הלבנים לנוגשים שהם מצריים והיה חסר מן הסכום, היו מלקים אותם על שלא דחקו את אנשי המלאכה; לפיכך זכו אותם שוטרים להיות סנהדרין ונאצל מן הרוח אשר על משה והושם עליהם, שנאמר 'אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת', מאותן שידעת הטובה שעשו במצרים כי הם זקני העם ושוטריו (במד' י"א, טז).

תנחומא, בהעלותך סימן י"ג:

ולפי שמסרו עצמן ללקות על הציבור, לפיכך 'ונשאו אתך במשא העם' - השוון הקב"ה למשה. מכאן את למד שכל מי שמוסר עצמו על ישראל זוכה לכבוד ולגדולה ולרוה"ק. לכך כתיב אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו, מן אותן שכתוב בהן ויוכו שוטרי בני ישראל.

זו, אכן, מנהיגות ראויה יותר, המגלגלת על עצמה את צרות העם ומועקותיו. גדולתם של

הזקנים הללו מתוארת במדרש הבא (שם, סימן ט"ז):

⁴ מדרש תנחומא (בובר) בהעלותך כ"ז ד"ה 'אספה ליי'.

⁵ ילקוט שמעוני בהעלותך, רמז תשל"ו.

'אספה לי שבעים איש' למה לא אמר אספה שבעים אנשים? אלא אלו שבעים סנהדרין מיוחדים שיהיו דומין לי ולך. לי - שנאמר: 'ה' איש מלחמה' ולך - שנאמר 'והאיש משה ענר'.

באשר לחשיבותו ונכבדותו של מוסד הזקנים אנו מוצאים מספר התייחסויות (יל"ש), בהעלותך רמז, תשל"ו ד"ה 'וירדתי ודיברתי'):

'ויאמר ה' אל משה אספה לי וגו'. א"ל המקום: מה שבקשת נתתי לך, אספה לי - שתהא סנהדרין לשמי. בכל מקום שנאמר לי, הרי זה קיים לעולם ולעולמי עולמים. שבעים איש שיהיו בעלי חכמה בעלי גבורה בעלי כשפים [!]. את זקני ישראל: לא במקום אחד ולא בשתיים המקום חולק לזקנים, בכל מקום אתה מוצא שהקב"ה חולק כבוד לזקנים.

הכתוב במדבר רבה (וילנא) פרשה יג ד"ה 'ביום השישי' אומר:

שבעים שקל בשקל הקודש אלו ע' זקנים שמינה משה. כולם נביאים מאותן שאמר לו הקב"ה ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך וגו'. וכך הוא אומר (במד' י"א, טז): 'אספה לי שבעים איש מזקני ישראל' וגו' שניהם מלאים סלת בלולה בשמן למנחה שהוא והם כולם נתמלאו רוח הקדש.⁶

וכן נאמר:

וירדתי ודיברתי עמך שם, להודיעך מינוי הזקנים היה חביב לפני הקב"ה כיום מתן תורה שכתוב (שמ' י"ט, יא) 'כי ביום השלישי ירד ה''. ואף במינוי הזקנים כתיב בו ירידה. דבר אחר, אספה לי שבעים איש זה שהכתוב אומר 'הבונה בשמים מעלותו ואגדתו על ארץ יסדה (עמ' ט, ו). משל למה הדבר דומה? לפלטרין שהיתה בנויה על גבי הספינה. כל זמן שהספינות מחוברות, פלטרין שעל גביהם עומדת. לפיכך נאמר (שם) 'הבונה בשמים מעלותו'.⁷

משמע קיומה של מלכות שמים תלוי בקיומן של הספינות המהוות בסיס לפלטרין, וספינות אלה הם הזקנים.

מאידך גיסא, למרות כל האמור בשבח הזקנים ובחשיבותם הרבה, ישנה גם גישה אחרת ונוגדת המתבססת על כך שהקב"ה כלל לא ציווה על מינויים של הזקנים, והם מתמנים רק בשל טרונייתו של משה: "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבוד ממני" (במד' י"א, יד). הדבר בא לידי ביטוי במדרש הבא (תנחומא בהעלותך ט"ז):

ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פרדס, ושכר לתוכה שומר, ונתן לו שכר שמירה לשמור את הפרדס. לאחר זמן א"ל השומר: איני יכול לשמור כולו לבדי, אלא הביא לי עוד אחרים שישמרו עמי. א"ל המלך נתתי לך את הפרדס כולו לשמרו וכל שכירות שמירתו לך נתתי, ועכשיו אתה אומר הבא לי אחרים שישמרו עמי? ! הרי אני מביא אחרים שישמרו עמך, והוי יודע שאין אני נותן להם שכר שמירה משלי, אלא מתוך שכר שנתתי לך - משם הם נוטלין שכירתו. כך א"ל הקב"ה למשה בשעה שאמר לו (לעיל יד) "לא אוכל אני לבדי לשאת...". א"ל הקב"ה אני נתתי לך דעה וכח לפרנס את בני, ולא הייתי מבקש אחרים, אלא כדי שיהא בך כח ודעת ונתייחד אתה באותה גדולה. ועכשיו אתה מבקש אחרים. אלה הוי יודע שמשלי אינן נוטלין כלום אלא משלך שנאמר 'ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך וגו'.

נראה כי יחס אמביוולנטי זה למוסד הזקנים נעוץ בבעייתיות המהותית והעקרונית הקיימת בגוף מנהיגותי-חקיקתי בעם ישראל.

בקהילות ובחברות שאינן שואבות כוח, סמכות והשראה מכוח עליון, קיימות שלוש רשויות: מחוקקת, מבצעת ושופטת. קביעת החוקים מסורה לרשות המחוקקת, שהיא מועצה נבחרת או ממונה המהווה בית מחוקקים, ולה סמכות להתקין חוקים ותקנות. בעם ישראל אין מקום, לכאורה, לרשות מחוקקת, שכן ספר החוקים האלוקי, היינו התורה שבכתב על כל האמור בה, הוא קבוע ונצחי, ואין מקום לבן אנוש להתערב בו.

⁶ תנחומא בהעלותך ט"ז.

⁷ מדרש תנחומא (וראשא) פרשת בהעלותך סימן יא ד"ה (יא) 'למדנו רבינו'.

הזקנים מהווים לכאורה את הרשות השופטת, אשר ענייניה כבר נדונו וטופלו בפרשת יתרו, כפי שנאמר לעיל. ואולם קיים בהנהגתם פן נוסף שיש בו משום חדירה לתחום החקיקה ע"י הוספת תקנות, גזרת גזרות וכיוצ"ב. פן זה מעורר שאלות ותהיות באשר למקומה של מערכת כזו במקביל או ליד מערכת החקיקה האלוקית. הדיון בנושא זה טעון ומורכב מהבחינה העקרונית והוא מעורר שאלות תיאולוגיות וערכיות סבוכות ביותר, וזו אולי הסיבה לאותה שניות המצויה במדרשים שצוינו לעיל.

לרמב"ם דעה ברורה בעניין. הוא אינו נרתע מלהתמודד עם הבעיה, וקובע: "בית הדין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה והם **עמודי ההוראה** ומהם **חוק** ומשפט יוצא לכל ישראל" (הלכות ממרים פ"א, ה"א).⁸ על פי הרמב"ם סמכויות הסנהדרין, אותו בית דין גדול, נרחבות ביותר (שם הלכה ה):

כל מי שאינו עושה כהורתן עובר בל"ת שנאמר 'לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל' וכו'. אחד דברים **שלמדו אותן** מפי השמועה והם תורה שבעל פה, ואחד דברים שלמדו מדעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן **ונראה בעיניהם** שדבר זה כך הוא, ואחד דברים **שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה**, והן הגזירות והתקנות המנהגות.

יש לציין כי את המקור לסמכותם הנרחבת של הזקנים כגוף מחוקק ומנהיג, ולא רק כגוף שיפוטי, שואב הרמב"ם מהפסוק שלנו "אספה לי שבעים איש" (הלכות סנהדרין א, הלכה ג):

קובעין בתחילה בית דין הגדול במקדש והוא הנקרא סנהדרין גדולה ומנינם שבעים ואחד שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ומשה על גביהם.

הנה כי כן, לאחר סקירת המקורות באשר לזקנים, מעמדם וסמכויותיהם, נראה כי היחס אל הזקנים, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במדרשים השונים, אינו פשוט וחד משמעי.

עו"ד ישראל אדלר
כפר סבא

⁸ ראה בהרחבה מ' אלון, המשפט העברי, תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, עמ' 391.